

UO'K: 373.3.091

Rustam XURRAMOV,

Navoiy innovatsiyalar universiteti, Surxondaryo kampusi katta o'qituvchisi, PhD

E-mail: rustamxurramov@mail.ru

BuxDU professori, DSc A.Hamroyev taqrizi asosida

MUAMMOLI TA'LIM METODI YORDAMIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MANTIQUIY TAFAKKURINI OSHIRISH

Аннотация

Muammoli ta'lim metodi boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda samarali vositadir. Ushbu yondashuv orqali o'quvchilar mustaqil izlanish, tahlil qilish va ijodiy yechim topish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Mikrogruphlari, rolli o'yinlar, aqliy hujum kabi faol usullar psixologik qulay muhitda qo'llaniladi. Natijada, o'quvchilarning analitik va sintez qilish qobiliyatlari oshadi.

Kalit so'zlar: muammoli ta'lim, fikrlash qobiliyati, boshlang'ich sinf, mustaqillik, ijodiy faoliyat, faol usullar.

ENHANCING LOGICAL THINKING IN PRIMARY SCHOOL PUPILS THROUGH PROBLEM-BASED LEARNING METHOD

Annotation

Problem-based learning effectively develops primary school pupils' thinking skills. This approach fosters independent research, analysis, and creative problem-solving. Active methods like micro-groups, role-playing, and brainstorming are applied in a supportive environment. As a result, pupils enhance their analytical and synthesis abilities, becoming proactive learners capable of applying knowledge practically.

Keywords: problem-based learning, thinking skills, primary school, independence, creative activity, active methods.

ПОВЫШЕНИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ С ПОМОЩЬЮ МЕТОДА ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

Проблемное обучение эффективно развивает мыслительные способности учеников начальных классов. Этот подход способствует самостоятельному поиску, анализу и творческому решению задач. Активные методы — микрогруппы, ролевые игры, мозговой штурм — применяются в благоприятной среде. В результате ученики повышают аналитические и синтезирующие способности, становясь активными и самостоятельными в обучении.

Ключевые слова: проблемное обучение, мышление, начальная школа, самостоятельность, творческая деятельность, активные методы.

Kirish. Muammoli ta'lim texnologiyasining asosiy maqsadi o'quvchilarning mustaqilligi va faolligini oshirish, tafakkurini rivojlantirish hamda o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotga tatbiq etishni kuchaytirishdan iborat. Pedagogik-psixologik adabiyotlarda muammoli ta'limning ilmiy-nazariy asoslari haqida so'z borganda, uni ta'lim metodi, prinsipi yoki alohida tizim deb hisoblash holatlari uchraydi. Muammoli ta'limni qanday nomlashdan qat'i nazar, uning asosiy xususiyati – o'quvchining aqliy faolligini oshirish, mustaqil ijodiy izlanishlar olib borish, o'zi uchun yangi bilim, ko'nikma va malakalarni kashf etishdan iborat.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida ta'lim jarayoni tashkil etilganda, bilim egallashning bir-biriga bog'liq bo'lgan bir qancha bosqichlari mavjud bo'lib, tayyor bilimlarni o'quvchilar ongiga yetkazish, xotirlash, xotirada saqlash, qayta xotirlash, so'zlab berish, yozma ifodalash kabi holatlar bilish va tushunish darajasini ifodalaydi. Bu darajalarda o'quvchidan ijodiy yondashuv talab etilmaydi. O'zlashtirishning keyingi darajalarida esa olgan bilimlarini amalda tatbiq etishi, ma'lum natijalarni qo'lga kiritishi, to'ldirishi, boyitishi, o'zgartirishi va o'zining mustaqil nuqtai nazariga ega bo'lishi talab qilinadi. Bu o'zlashtirish darajalari uchun muammoli yondashuv zarur [1].

Tahlil va natija. Muammoli ta'lim metodi boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy tafakkurini

rivojlantirishda o'ziga xos epistemologik va ontologik asoslarga ega bo'lib, bilish jarayonini ziddiyatli vaziyat orqali faollashtirish orqali amalga oshiriladi. Bu metod o'quvchining kognitiv tuzilmasini qayta tashkil etishga qaratilgan bo'lib, unda muammoli savol yoki topshiriq markaziy rol o'ynaydi. Muammoli savol o'zlashtirilgan bilimlar va yangi talab o'rtasidagi nomutanosiblikni yuzaga chiqaradi, bu esa o'quvchida kognitiv dissonans hosil qiladi. Ushbu dissonans mantiqiy tafakkurning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida ishlaydi, chunki u o'quvchini mavjud bilimlarini qayta ko'rib chiqishga, ularni yangi kontekstda sinab ko'rishga va yangi munosabatlarni aniqlashga majbur qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy tafakkuri deduktiv va induktiv operatsiyalarning dastlabki shakllanish bosqichida bo'ladi. Muammoli ta'lim bu jarayonni tezkorlashtirish uchun muammoli vaziyatni tizimli ravishda yaratadi. Masalan, "Nega quyosh har kuni chiqadi?" degan savol o'quvchida mavjud tasavvurlarni (quyosh harakatlanadi) va ilmiy haqiqatni (Yer aylanishi) to'qnashuviga olib keladi. Ushbu to'qnashuv o'quvchida sabab-oqibat zanjirini qurish zaruriyatini tug'diradi, bu esa mantiqiy tafakkurning asosiy mexanizmi hisoblanadi. O'qituvchi bu jarayonda faqat moderator sifatida ishlaydi, javobni tayyor holda bermaydi, balki savollar orqali o'quvchini o'z xulosasiga yetaklaydi.

Muammoli ta'limning samaradorligi uning psixologik asoslariga bog'liq. L.S.Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasiga ko'ra, muammoli vaziyat o'quvchining mustaqil hal qila oladigan va yordam bilan hal qila oladigan chegarasida joylashgan bo'lishi kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu chegara juda tor bo'lib, muammo juda qiyin bo'lsa, motivatsiya pasayadi, juda oson bo'lsa, rivojlanish to'xtaydi. Shuning uchun muammo tanlashda o'quvchining kognitiv imkoniyatlari, oldingi tajribasi va emotsional holati hisobga olinadi. Masalan, 1-sinf o'quvchilari uchun "Nega muz suvdan og'irroq?" degan savol juda murakkab bo'lishi mumkin, lekin "Nega muz suv ustida suzadi?" degan savol ularning kundalik tajribasiga mos keladi va mantiqiy tahlil qilishga undaydi.

Muammoli ta'lim jarayonida mikroguruhlarda ishlash mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning eng samarali shakllaridan biridir. Guruh ichidagi munozara o'quvchilarga turli nuqtai nazarlarni solishtirish, dalillarni baholash va konsensusga kelish imkonini beradi. Bu jarayonda o'quvchilar o'z fikrlarini himoya qilishga, boshqalarning fikrlarini tanqidiy tahlil qilishga va yangi xulosalar chiqarishga o'rganadilar. Masalan, "Qaysi hayvon eng tez yuguradi?" degan savol guruhda har bir a'zoning o'z dalilini keltirishiga olib keladi, bu esa o'quvchilarda dalilga asoslangan fikrlash ko'nikmasini shakllantiradi.

Aqliy hujum usuli mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda divergent fikrlashni faollashtiradi. O'quvchilar qisqa vaqt ichida iloji boricha ko'proq fikr bildirishga undaladi, bu esa ularning assotsiativ fikrlashini kengaytiradi. Keyinchalik bu fikrlar guruhda tahlil qilinadi va eng mantiqiy va asosli variantlar tanlab olinadi. Ushbu jarayon o'quvchilarda fikrlarni saralash, ularni mantiqiy ketma-ketlikka solish va eng samarali yechimni aniqlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Roli o'yinlar mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda emotsional-intellektual integratsiyani ta'minlaydi. O'quvchi ma'lum bir rolni o'ynaganida, u personajning nuqtai nazaridan fikrlashga majbur bo'ladi. Bu jarayonda o'quvchi o'z shaxsiy tajribasidan tashqariga chiqib, boshqa odamning mantiqiy zanjirini tushunishga harakat qiladi. Masalan, "Doktor" roli o'ynagan o'quvchi "Nega bemor og'riyapti?" degan savolga javob izlashda sabab-oqibat munosabatlarini tahlil qiladi, bu esa uning mantiqiy fikrlashini chuqurlashtiradi.

Muammoli ta'limda vizual vositalardan foydalanish mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlashi konkret-operatsional bosqichda bo'lgani uchun, ular abstrakt tushunchalarni tushunishda qiyinchilik chekishadi. Muammoli vaziyatni rasmlar, diagrammalar yoki modellar orqali ko'rsatish o'quvchilarni mantiqiy munosabatlarni vizual tarzda ko'rish imkonini beradi. Masalan, "Nega daraxt barglari kuzda tushadi?" degan savolga javob izlashda daraxtning yoz va kuz holatini solishtirish diagrammasi o'quvchilarga sabab-oqibat zanjirini aniqroq tushunishga yordam beradi.

Muammoli ta'limning muhim jihati o'quvchining xato qilish huquqini tan olishdir. Mantiqiy tafakkur xato orqali rivojlanadi, chunki xato o'quvchida kognitiv qayta tashkil etish jarayonini boshlaydi. O'qituvchi xatoni tanqid qilmasdan, balki uni tahlil qilish uchun imkoniyat sifatida ishlatadi. Masalan, o'quvchi "Muz suv ustida suzadi, chunki u engilroq" deb javob bersa, o'qituvchi "Engilroq narsa suv ustida suzishi kerakmi?" degan savol bilan o'quvchini o'z xatosini aniqlashga yo'naltiradi. Bu jarayonda o'quvchi o'z mantiqiy xatosini tuzatish orqali yangi bilimni mustahkam o'zlashtiradi.

Muammoli ta'limda o'qituvchining savol texnikasi mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning asosiy vositasidir. Savollar ochiq va yopiq turlarga bo'linadi. Yopiq savollar ("Muz suvdan og'irroqmi?") faktlarni eslab qolishni tekshiradi, ochiq savollar ("Nega muz suv ustida suzadi?") esa mantiqiy

tahlilni talab qiladi. Ochiq savollar o'quvchida "nima uchun" va "qanday qilib" degan savollarni tug'diradi, bu esa mantiqiy fikrlashning chuqurlashishiga olib keladi. Savollar ketma-ketligi ham muhim: dastlab aniqlovchi savollar, keyin tahliliy savollar, oxirida sinteziy savollar beriladi. Masalan, "Muz nima?", "Muz suv bilan qanday farq qiladi?", "Nega muz suv ustida suzadi?" degan savollar ketma-ketligi o'quvchida mantiqiy zanjirni qurishga yordam beradi.

Muammoli ta'limning samaradorligini baholashda an'anaviy testlardan tashqari, o'quvchining muammoli vaziyatni hal qilish jarayoni tahlil qilinadi. Baholash mezonlari quyidagicha bo'ladi: muammoni aniqlay olish, dalillarni keltira olish, mantiqiy xulosaga kela olish, xulosani amalda qo'llay olish. Ushbu mezonlar o'quvchining mantiqiy tafakkur darajasini aniq ko'rsatadi. Masalan, o'quvchi "Nega muz suv ustida suzadi?" degan savolga "Chunki muzda havo bor" deb javob bersa, bu javob to'g'ri emas, lekin mantiqiy tahlil jarayoni mavjudligini ko'rsatadi. O'qituvchi bu javobni asos qilib, keyingi muammoli vaziyatni quradi.

Muammoli ta'lim boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda uzoq muddatli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu metod orqali o'quvchilar nafaqat ma'lum bir fan bo'yicha bilimlarni o'zlashtiradilar, balki umumiy mantiqiy fikrlash ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Bu ko'nikmalar keyingi sinflarda matematika, tabiatshunoslik va boshqa fanlarda muvaffaqiyatli o'qish uchun poydevor yaratadi. Muammoli ta'lim o'quvchilarni hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorlaydi, chunki hayotning o'zi doimiy muammoli vaziyatlardan iborat. O'quv jarayonini muammoli tarzda tashkil etish auditoriyaga o'ziga xos psixologik yondashuvni talab qiladi. Buning uchun o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida hech qanday psixologik to'siq bo'lmasligi, iliq psixologik muhit yaratilishi lozim. So'ngra bugungi mashg'ulotni samarali o'tkazish qoidalarini qabul qilinadi. Ushbu jarayon auditoriyadagi barcha o'quvchilar bilan birgalikda amalga oshiriladi. O'qituvchi bugungi mashg'ulotning samaradorligini ta'minlash uchun o'quvchilar qanday qoidalarga amal qilishi lozimligini auditoriyadan so'raydi. Mashg'ulotning samaradorligini ta'minlash uchun quyidagi qoidalarga rioya qilish tavsiya etiladi: gapni bo'lmaslik; bir-birini eshitib olish; bir-birini tinglay olish ko'nikmasi; navbat bilan gapirish ko'nikmasi (qo'l ko'tarish qoidasiga amal qilish); sabr-toqatli bo'lish, o'zaro hurmat.

Darsni muammoli tarzda tashkil etish uchun birinchi navbatda o'quvchilar bahs-munozara yuritishga, fikrlarini erkin bayon etishga, tanqidiy munosabat bildirishga tayyor bo'lishi lozim. Buning uchun qo'yiladigan muammolarga bog'liq bo'lgan tushunchalar yuzaga chiqariladi. So'ngra muammoga aniqlik kiritilib, ma'lum xulosalar chiqariladi. Bu jarayon fikr-mulohazalarda ifodalanadi.

Muammoni hal etish bosqichida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash maqsadida jarayonni shartli ravishda quyidagi uch bosqichga ajratish mumkin:

- aniqlash bosqichi;
- anglash bosqichi;
- fikrlash bosqichi.

Ta'lim jarayoniga o'ziga xos psixologik yondashuv o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, o'z fikrini erkin bayon etishga undaydi. Shu bilan birga, qo'yiladigan muammoni ijodiy hal etish uchun sharoit yaratadi. Bunda quyidagi faol usullardan foydalanish mumkin:

Innovatsiya ta'limda yangi g'oya, usul yoki texnologiyani joriy etish orqali o'quv jarayonini samarali qayta tashkil etishni anglatadi. Masalan, muammoli ta'limni raqamli platformalar (interaktiv doskalar, onlayn muammoli vazifalar) bilan integratsiyalashuv innovatsion yondashuv bo'lib, o'quvchilarning fikrlashini tezkor va vizual rivojlantiradi.

Innovatika esa yangilik yaratish qonuniyatlarini o'rgatuvchi fan sifatida o'qituvchilarga muammoli metodlarni ilmiy asosda loyihalashtirishga yordam beradi. Innovatsion jarayon ta'lim tizimini yangi talablar (masalan, STEM yondashuvi) ga moslashtirishni o'z ichiga oladi, bu esa o'quvchilarning analitik va ijodiy qobiliyatlarini oshiradi. Innovatsion faoliyat an'anaviy usullar bilan yangi talablar to'qnashuvida yuzaga keladigan muammolarni hal qilishga qaratilgan bo'lib, o'qituvchidan tavakkalchilik va doimiy izlanishni talab etadi. Innovatsion muhit sinfda ijodiy erkinlik, o'zaro ishonch va moddiy-ma'naviy rag'batni ta'minlaydi, natijada o'quvchilar muammoli vaziyatlarni mustaqil yechishga o'tadilar. Novatsiya esa qisqa muddatli, qisman o'zgarishlar (masalan, bitta darsda yangi o'yin kiritish) bo'lib, innovatsiyaga tayyorgarlik bosqichi vazifasini o'taydi. Novator o'qituvchi esa yangiliklarni shaxsiy amaliyotida sinab, guruhlash va tarqatish orqali sinf fikrlash madaniyatini shakllantiradi. Ushbu innovatsion elementlar muammoli ta'limni boshlang'ich sinflarda samarali qilish uchun o'qituvchidan doimiy o'z-o'zini takomillashtirishni talab etadi.

Muammoli ta'lim – o'quvchilar oldiga muammoli savol yoki topshiriq qo'yish, muammoli vaziyat yaratish, ularni hal etishga jalb qilish, faoliyatini nazorat qilish va yakuniy xulosalar chiqarishni o'z ichiga olgan jarayon bo'lib, uning o'quv muammosi, muammoli vaziyat, muammoli savol, muammoli topshiriq kabi kategoriyalari mavjud[3].

O'quv muammosi ilmiy bilish zaruriyatining sub'ektiv ifodasidir. U muammoli vaziyatning in'ikosi, ya'ni ta'lim

jarayonida bilish va bilmaslik o'rtasidagi ob'ektiv ziddiyatdir. Umuman, o'quv muammosi deganda o'quvchilar tomonidan mustaqil izlanishlar orqali hal etiladigan ziddiyatli masala tushuniladi. Ziddiyatli masala esa muammoli topshiriq yoki savol shaklida bo'lib, mustaqil fikrlashni talab etadi. Muammoning hal etilishi natijasida yangi bilimlar egallanadi.

Qobiliyat – kishining psixologik va fiziologik xususiyatlari bo'lib, bilim olish uchun zarur shart-sharoitdir. U bilim olish mahsuli sifatida mukammallashib boradi. Qobiliyatga yaqin tushunchalar – ko'nikma va malaka – faoliyat mexanizmini tashkil qiladi. Ular qobiliyat bilan birgalikda mahoratga olib keladi. Qobiliyat ko'nikmada ro'yobga chiqadi, ammo yetarli ko'nikmasiz qobiliyat to'liq namoyon bo'lmaydi. Har qanday qobiliyat murakkab tuzilishga ega: tayanch va yetakchi xususiyatlar, asosiy yoki yordamchi elementlar mavjud. Shaxs xususiyatlari faoliyat talablariga mos kelsa, qobiliyat muvaffaqiyat bilan namoyon bo'ladi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muammoli ta'lim metodi markaziy o'rin tutadi. Ushbu yondashuv orqali o'quvchilar oddiy bilishdan tahlil, sintez va baholash darajalariga o'tib, mustaqil va ijodiy fikrlashga aylanadilar. O'qituvchining roli – psixologik qulay muhit yaratish, innovatsion usullarni joriy etish va doimiy rag'batlantirishdir. Natijada, o'quvchilar nafaqat bilim egallaydi, balki ularni to'g'ri qo'llash va yangi muammolarni hal etish ko'nikmalariga ega bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Yo'ldoshev J.G., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar. – T.: "Iqtisod-moliya" nashriyoti, 2009-y. – 492 b. 41-42 betlar. 48-49 betlar.
2. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Qarshi, Nasaf, 2000-y. –79 b. 20-24 betlar.
3. Беспалко В.П. Педагогика и прогрессивное технологии обучения – М.: ИППО, 1996 г. – 336 С. 27 с.
4. Davletshin M.G., Do'stmuhamedova Sh., Mavlanov M., To'ychiyeva S. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. (O'quv metodik qo'llanma). Nizomiy nomidagi TDPU. 2004-yil. 102 b. 46-47 betlar.
5. Хуррамов Р.С. Эвристические задания как средство развития творческой деятельности учащихся начальной школы// (2017) Среднее профессиональное образование – Российская Федерация, СПО 6(334) 2023. – №6 С.50-53.
6. Meliqo'ziyev D.J. O'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini rivojlantirishda PISA xalqaro baholash dasturi topshiriqlariga muqobil o'quv vazifalarini loyihalash metodikasi. Ped.f.f.d., (PhD) ...diss. – Qo'qon, 2025.
7. Xurramov R.S. Ona tili darslarida o'quvchilarning evristik qobiliyatini rivojlantirishda etnopedagogikadan foydalanish metodikasini takomillashtirish. Ped.f.f.d., (PhD) ...diss. Avtoreferati – Termiz, 2024.